

Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu

International Ibn Khaldun Symposium

01-03 Kasım/November 2013 – ÇORUM/TURKEY

Editörler

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Arş. Gör. Ömer DİNÇ

Çorum Belediyesi Kültür Yayınları

Ankara 2015

İBN HALDÛN DÜŞÜNÇESİNDE MEHDİLİK ANLAYIŞI

Mustafa BIYIK*

Giriş

Dünyanın sonuna doğru ortaya çıkarak haksızlık, adaletsizlik, zulüm, işkence, sıkıntı ve fakirlikle dolu olan bu dünyayı, yanındaki insanlarla birlikte adaletle doldurup yeryüzüne bolluk ve bereket getireceğine inanılan Mehdi düşüncesi, erken dönemden itibaren İslâm toplumu içerisinde yerleşerek etkisini Şii ve Sünnî cenahta günümüze kadar sürdürmüştür. Bu müstakbel kurtarıcı beklentisi doğrultusunda İslâm toplumunda günümüze gelinceye değin tarih sahnesine pek çok mehdi iddiacıları çıkmıştır.

İslâm dünyasında Mehdi düşüncesi, Şii ve Sünnî gelenekte farklı değer ve öneme sahiptir. Mehdi tanımlaması çok erken dönemde Hz. Ali'nin Hz. Fatıma dışında başka bir hanımından olan oğlu Muhammed b. Hanefiye için bir inanç hususu olarak kullanılmış ve sonradan Şia'nın bir inanç unsuru haline gelmiştir. Sünnî İslâm'da ise bu bir inanç meselesi değildir. Buna gerekçe olarak da Kur'an'da bu konuda açık bir hususun yer almaması¹ ve Buhârî ile Müslim'in de bu konuya doğrudan değinmemesi zikredilir. Bununla birlikte Mehdilik olgusu, Sünnî gelenekte de büyük bir canlılıkla yaşam bulur. Şüphesiz bunun en önemli nedeni, gaybi bilgilerin insana cazip gelmesi yanında Ebu Davud, Tirmizî, İbn Mace ve Nesai'nin eserlerinde Mehdi ve mehdilik konusunda oldukça fazla sayıda rivayetin bulunmasıdır. Buhârî ve Müslim ise içerisinde gelecekte gelecek olan bir kurtarıcı anlamında Mehdi adı geçen hadis rivayet etmez; ancak onların bu isim olmaksızın naklettikleri bazı rivayetler, bazı kimselerce mehdi ve mehdiliğe işaret olarak görülmüştür. Ancak diğer bazı kimseler bu iki hadisçinin söz konusu rivayetlerini Emevî-Abbâsî döneminin siyasi olaylarına yorarak bunların Hz. Peygamber'e aidiyetini reddetmişlerdir.²

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Kur'an'de doğrudan Mehdi kelimesi geçmez. Ancak Mehdiye dair hadisleri sahih görerek İslâm düşüncesinde bir mehdi anlayışının olduğunu iddia edenler, bunu Kur'an ayetleri ile destekleme yoluna giderler. Onlar şu ayetlerde mehdiliğin mefhum olarak yer aldığını iddia ederler: "Allah'ın kendisine hidayet ettiği kimse hidayete ermiştir" (A'raf 178; İsra 97; Kehf 17) ve "Her kavmin bir yol göstereni vardır (Ra'd 7).

2 Bu tür yorumlamalar çok erken döneme dayanmasa da, geçmişte bu rivayetlerin sıhhatine yönelik tenkitvari bazı işaretleri görmek zor değildir. Örneğin Ebu Hanife, Matürîdi, Bakıllânî, Cüveynî, el-İclî ve Gazâlî, Mehdi rivayetlerine itibar etmeyenlerdendir. Mehdi anlayışını kabul

Mehdilikle ilgili rivayetlerin sağlıklı bir analizini yapmak için, erken dönem İslâm toplumunda mehdiliği de içerisine alan, gelecekle ilgili rivayetlerin yeri ve önemine değinmek bir zorunluluktur. Bu döneme baktığımızda, geleceğe yönelik çeşitli gaybi haber ve rivayetlerin toplum bazında önemli bir yer teşkil ettiğini görmekteyiz. Bunlar genellikle bazı meşhur kişilerin ölümünden veya önemli bir konudan söz ediyordu. Sözelimi Yahudi Re'su'l -Câlût, bir peygamber oğlunun (Hüseyin) Kербela yakınlarında öleceğini önceden haber veriyordu. Araplar arasında yaygın olan bu tür istikbali haberleri konu edinen kitaplar da vardı ki, bunlar "kütübün" diye adlandırılmıştı. Hicri I. asırda Araplar arasında meşhur olan Danyal Kitabı'nda ve Ehl-i Beyt'e nisbet edilen cifr kitaplarında geleceğe ilişkin pek çok rivayet bulunuyordu. Ayrıca bu döneme ait "melahim" denen aynı içerikteki yaygın şiir kitaplarını zikretmek gerekir. Söz konusu rivayetlerin ravilerinin Vehb ibn Münebbih, Temîmu'd-Dârî ve Ka'bu'l-Ahbâr gibi mühtedi Yahudi ve Hıristiyan kimseler olmaları da dikkat çekicidir. Onlar bu tür apokaliptik rivayetleri sayesinde isimlerini ön plana çıkarmışlardır. Fakat bazen garip durumlara da düşmüşlerdir. Örneğin Makrizî, Ka'b ile ilgili olarak şu kıssayı aktarır: Ka'b, Muhammed ibn Huzeyfe ile birlikte bir gemiye binmiştir. İbnu Ebi Huzeyfe Ka'b'a alaylı bir şekilde şöyle bir soru yöneltir: "Sizin Tevrat'ta bizim bu seyahatten bahis var mı?" Ka'b hiç bozuntuya vermeden şu cevabı verir: "Benim Tevrat'ta kıcı kılı bir delikanlı buluyorum ki, mağlup olacak ve bir eşek gibi öldürülecek. Korkarım bu sen oluyasın".³

İslâm dünyasının yetiştirdiği çok yönlü büyük düşünce insanı İbn Haldûn, meşhur *Mukaddime*'sinde mehdilik konusuna ayrı bir bölüm ayırmak suretiyle, konuya vermiş olduğu önemi ortaya koymuştur. Hollandalı şarkiyatçı Gerlof Van Vloten (1866-1903), gaybi haberlerin ehemmiyetini kavrayan tek şarklı tarihçinin İbn Haldûn olduğunu ifade eder.⁴ İbn Haldûn eserinde Mehdi ve mehdiliği tartışırken sergilediği Hadis alanındaki vukufiyeti ve cesareti gerçekten de takdire şayandır. Ayrıca onun, insanların mehdinin gelişi noktasındaki hararetli beklentileri içerisinde iken büyük bir cesaretle hadisleri değerlendirmede gösterdiği

eden bazı Sünnî araştırmacılara göre bu inanç İslâm'a Şiiler tarafından girmiştir. Özellikle Siffin Savaşı sonrasında yaşadıkları olumsuzluklar, onlarda geleceğe yönelik inaçlarını yitirmeleri için böyle bir kurtarıcı fikrini doğurmuştur (Bkn. Ahmed Emin, *Duha'l İslâm*, C. III, Beyrut, trs., s. 241). Tefsirinde mehdi hadislerindeki tearuzları ele alan ama bunu gidermenin zor olduğunu ifade eden Reşid Rıza'ya göre çoğu kimsenin inkar ettiği bu hadislere yine bu nedenle Buhârî ve Müslim eserlerinde yer vermemiş ve onlara itimat etmemişlerdir (Bkn. Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'an-ı Kerim eş-Şehir bi Tefsiri'l-Menar*, Beyrut, trs., IX/499-502).

3 Bkn. Gerlof Van Vloten, *Emevî Devrinde Arap Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Mehmed S. Hatipoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 172, Ankara, 1986, s. 66-69.

4 Vloten, *age*, s. 65.

makul yorumları ve muhteşem tenkit yeteneği, ilmî zekâsını, cesaretini, tutarlılığını ve akademik anlamda her türlü ön kabullerden uzak özgün ve nesnel yaklaşımını göstermesi açısından da son derece önemlidir. Bu metnin amacı, İbn Haldûn'un Mehdi ve mehdilik olgusuna bakışını *Mukaddime* çerçevesinde ele alıp değerlendirmektir.

İbn Haldûn, *Mukaddime*'sinde mehdilik düşüncesini kısa ve özlü; ama bir o kadar da açıklayıcı ve ikna edici biçimde açık delillerle ortaya koyar. Mehdi'yi, ahir zamanda Ehl-i Beyt'ten çıkararak dini teyid eden, adalati hakim kılan, Müslümanlar tarafından benimsenen ve bütün İslâm ülkelerini hakimiyeti altına alan kimse olarak tanımlar. Onu Deccal'ın ortaya çıkışı, kıyamet alametlerinin gerçekleşmesi, İsâ'nın gökyüzünden inerek Deccal'ı öldürmesi ya da bu konuda Mehdi'ye yardımcı olması ve namazda da ona tabi olması şeklindeki olaylar takip eder. İbn Haldûn, İslâm toplumunda bir kısım Müslümanların Mehdi'ye inandıklarını ve bunların inanma gerekçelerinin bu konuda rivayet edilen hadisler olduğunu ifade ederken; Mehdi anlayışına karşı çıkan diğer kesimin ise konuya ilişkin rivayetlere tenkit yollu yaklaştıklarını ifade eder. Mutasavvıflara da dikkat çekerek onların kendilerine özgü farklı usul ve istidlallerinin bulunduğunu; bu konudaki en büyük kaynaklarının da keşf olduğunu zikreder.⁵ Ardından işin doğrusunu ortaya koymak amacıyla konuya ilişkin rivayetleri aktarır ve bu rivayetlerin ravileri hakkında hadis otoritelerince söylenmiş sözleri nakleder.

İbn Haldûn, mehdilik konusunda Buhârî ve Müslim'de olduğu iddia edilen ya da daha doğrusu mehdiliği kabul edenlerin buna yordukları rivayetlere hiç değinmemiştir. Bazılarına göre bunun nedeni, İbn Haldûn'un zaten oldukça hassas bir konu olan mehdiliğe eleştiriler getirirken, toplumda etkin bir yeri olan bu iki hadis âlimini tenkit etmekten çekinmesidir.⁶ Mehdilik konusuna yoğunlaşan bir kısım hadis bilginleri, mehdiliği savunanların dayandıkları rivayetleri ikiye ayırır: 1) İçerisinde açıkça Mehdi kelimesi geçen rivayetler ve 2) İçerisinde açıkça Mehdi kelimesi geçmemekle birlikte, bu konuya delil gösterilen rivayetler. Buhârî ve Müslim, doğrudan Mehdi hadisi rivayet eden hadisçiler olmadıkları gibi, onlar diğer kitaplarda yer alan pek çok Mehdi rivayetinin ravilerini değişik gerekçelerle cerh etmişlerdir. Öte yandan her ne kadar bu iki hadis otoritesinin içerisinde Mehdi adı yer almadan rivayet ettikleri sınırlı sayıdaki hadis rivayeti bazılarınca mehdiliğe yorulsa da, azınlıkta olsa-

5 İbn Haldûn, *Mukaddime*, çeviren ve yayıma hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, C.I, İstanbul, 2011, s. 581.

6 Öneğin Süleyman Uludağ, İbn Haldûn'un Buhârî ve Müslim'deki konuya ilişkin rivayetlere yer vermemesini buna bağlar. Bkn. İbn Haldûn, *age*, s. 58.

lar da diğer bazı hadisçiler bu rivayetleri Emevî-Abbâsî çekişmelerinde karşımıza çıkan toplumsal ve politik çekişme, baskı ve çatışmalara dayandırmışlardır. Hatta onları diğer hadis kitaplarında zikredilen mehdilik rivayetlerinden ayırmıştır.⁷ İbn Haldûn'un Buhârî ve Müslim'deki bu rivayetleri mehdilik ile ilişkilendirmediği ya da sahih görmediği için eserinde değinmemiş olması muhtemeldir. Onun konuya genel bakışı dikkate alınırca, her ne kadar Buhârî ve Müslim'de yer alan rivayetler konusunda icmanın olduğunu belirtip bu eserlerdeki rivayetlerin tartışılmayacağını ifade etse de, sonuncu ihtimal daha kuvvetli gözükmektedir.

Mehdilik konusu tartışmaya açıldığında üzerinde en çok konuşulan ve mehdiliği kabul edenlerce delil olarak sunulmaya çalışılan iki rivayetten biri, İbn Mace'nin aktardığı ve İbn Haldûn'un da tahlil ettiği, doğudan siyah bayrakları ile çıkacak bir orduyu tavsif eden "Siyah Bayraklar"; diğeri de Mekke'ye saldıran bir ordunun yere batırılacağını anlatan ve Hz. Peygamber'in bu orduya mecburen katılanların, yolcuların ve onlardan olmayanların da helak edileceğini ancak herkesin niyetine göre diriltileceğini haber veren "Yere Batırılacak Ordu"⁸ rivayetidir. Mehdi ve mehdiliği reddedenler, bu rivayetlerin ilki ile Ebu Müslim Horasani'nin hareketinin, ikincisi ile de İbn Zübeyr'in halifeliğinin desteklenmesinin hedeflenerek tertiplendiğini ifade etmişlerdir. Hadis kitaplarında geçen "ismi ismime, babasının ismi babamın ismine uygun bir adam"ın da, "Nefsus'z-Zekiyye" lakaplı Muhammed b. Abdullah olduğu belirtilmiştir.⁹

Genel olarak Tirmizî, Ebu Davud, İbn Mace, Bezzar, Hâkim, Taberânî, Ebu Yala Mavsili'nin mehdilikle ilgili hadisleri rivayet ettiklerini ve onların bu rivayetleri Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Talha, İbn Mesud, Ebu Hureyre, Enes, Ebu Said Hudrî, Ümmü Habibe, Ümmü Seleme, Sevbân, Kurra b. İyas, Ali Hilâlî, Abdullah b. Hâris b. Cez gibi bazı sahabelere çeşitli senetlerle isnad ettiklerini ifade eden İbn Haldûn, mehdiliğe karşı çıkanların temel itirazlarının sened ya da metinsel olarak bu hadis rivayetlerine yönelik olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Hadis usulünde cerhin taddilden önce geldiğini, dolayısıyla senette herhangi bir ravinin rivayette gaflete düşmek, hafızası iyi olmamak, zaaf, kötü görüşe sahip olmak gibi olumsuz bir özelliğinin, bir ta'n ya da tenkidin tespiti, o ravinin rivayetini sakat hale getirdiğini ifade ederek konuya girişte kendisinin tartışmaya nereden başlayacağını ipuçlarını verir. Bununla beraber, Buhârî ve Müslim'in kabule şayan olduğu ve eserlerindeki hadislere göre amel

7 Avni İlhan, "Kütübü Sittedeki Hadislere Göre Mehdilik", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VII, İzmir, 1992, s. 102-107, 121.

8 Müslim, *Fiten*, 4-8; Buhârî: *Buyû*, 49.

9 Avni İlhan, *agm.*, s. 102-107, 121.

10 İbn Haldûn, I, s. 581.

etmek gerektiği hususunda icma olması nedeniyle, her ne kadar mehdilikle ilgili hadis rivayet etmese de, Buhârî ve Müslim'i bu kategori dışında bırakır. Ona göre bu ikisi dışındaki kimselerin eserleri onların eserlerinin mertebesinde değildir ve onlar hadis otoritelerinin yöntemleri çerçevesinde rahatlıkla tenkit edilebilir.¹¹ Muhtemeldir ki İbn Haldûn, kendisine gelebilecek eleştirileri göğüslemek için hadis rivayetlerini ele alıp değerlendirmeye tabi tutarken mümkün olduğunca hadisçilerin kriterlerini esas almış ve onların ölçütleri çerçevesinde kendi değerlendirmelerini yapmıştır. Böylece hadisleri tenkit ederken kendisine gelebilecek eleştirileri bir anlamda hadis otoritelerine yönlendirmiştir. Onun Buhârî ve Müslim'e ayrıcalık vermesi de, zaten problemli bir konu olan mehdilik meselesinde kendisine yöneltilecek olumsuz tepkilerden kaçınmak istemesiyle izah edilebilir. Bir taraftan ele aldığı rivayetleri çeşitli hadis otoritelerinin ağzından cerh ederken, zaten açıkça mehdilik hadisi rivayet etmemiş olan ve dolayısıyla konunun dışında yer alan Buhârî ve Müslim'e vermiş olduğu bu üstünlük sayesinde kendisini de duygusal anlamda "dindar" ve "her önüne gelen rivayeti sahih hadis olarak değerlendiren" kimselerin eleştiri oklarından da kurtulmuş olmaktadır. Dolayısıyla o bir anlamda konuyu tartışırken politik manevra zekasını kullanmaktadır.

Hadis rivayetlerini tenkitçi bir üslupla ele alıp irdeleyen ilk kişi olan İbn Haldûn, konuyu ortaya koyarken izleyeceği metot ve yöntemi bu şekilde belirler. Konuyu tartışırken de başlangıçta ifade ettiği yöntemine sıkı sıkıya bağlı kalır. Kendisi eserinde bu çerçevede mehdilikle ilgili 24 hadis rivayetini ele alıp inceler. İlk olarak "Mehdi'yi tekzip eden onun zuhurunu inkar eden kafir olur" hadisini ele alır. İbn Haldûn'a göre bu hadisteki ifrat ve mubalağa, onun uydurma olduğunu göstermeye yeter. Senetteki Malik b. Enes'e varan silsile ve ravilerin sıhhatini de sadece Allah bilir dedikten sonra, senette adı geçen Ebu Bekir İskafın hadis alimleri nezdinde uydurmacı olduğunu zikreder.¹²

İbn Haldûn'un *Mukaddime*'de ele alıp incelediği mehdilik rivayetlerinin tamamını burada tekrarlamaktansa, birkaç örnekle onun konuya bakışını ortaya koymak niyetindeyiz. İbn Haldûn, ele aldığı ilk rivayete metinsel anlamda getirdiği kişisel eleştirilerinin ardından hadis otoritelerinin söz konusu rivayetin ravilerine yönelik eleştirel değerlendirmelerini zikrettikten sonra, Tirmizî ve Ebu Davud'un naklettiği şu hadis rivayetini ele alır: "Dünyanın bir günden fazla ömrü kalmasa, yine de Allah o günü uzatır

11 İbn Haldûn, I, s. 581-582.

12 İbn Haldûn, I, s. 582. İbn Haldûn burada rivayetin sıhhatine yönelik olarak zikrettiği "ifrat" ve "mubalağa", esasında rivayetin senediyle değil de metinle ilgili bir husustur. Dolayısıyla İbn Haldûn, rivayetleri değerlendirirken her ne kadar esasta senetle ilgilense de, burada görüldüğü şekilde zaman zaman metinsel tahlil ve değerlendirmelere de girmektedir.

ve benden veya (diğer bir rivayette) Ehl-i Beytimden olup da ismi ismime, babasının ismi babamın ismine mutabık olan bir adamı, o gün içinde Mehdi olarak gönderir.” Rivayetini nakleder. Bu rivayeti Ebu Davud’un sahih olarak gördüğünü aktararak İbn Haldûn, Tirmizî’nin “Ehl-i Beytimden olup da ismi ismime muvafık olan bir şahıs çıkıp Arapları hüküm altına almadıkça dünya yıkılmaz, kıyamet kopmaz” ve yine onun “Ehl-i Beytimden bir kişi iş başına gelmedikçe, ...” şeklindeki diğer rivayeti hakkındaki ‘her ikisi de hasen-i sahih’tir görüşünü nakleder. Tirmizî’nin Âsım tarikıyla Zırr’dan rivayet ettiği bu hadisi, diğer bir tarik ile Ebu Hureyre’den mevkuf olarak da nakleder. Eserinde bu rivayete yer veren İbn Haldûn, hadis uzmanlarının onun hakkındaki kanaatlerini nakleder. Hâkim’in Âsımdan gelen haber ve rivayetlere onun Müslümanların imamı olması nedeniyle itimat ettiğini nakletse de, Ahmed b. Hanbel’in, İclî’nin, Muhammed b. Sa’d’ın, Ya’kup b. Sufyan’ın, Abdurrahman b. Ebu Hatim’in, İbn Ulayya’nın ve Ebu Hâtûn’un, Âsım hıfzına yönelik menfi kanaatlerini zikreder. Nesaî’nin Âsım’ın hadisini münker görmesini, Ebu Ca’fer Ukaylî’nin ‘Âsım’da hafızasının zayıf oluşundan başka bir şey yoktu’ sözünü ve aynı kanaatteki Yahya Kettanî ile Zehebî’nin de görüşlerini sıralar ve Buhârî ve Müslim’in ondan hadis rivayet ettiklerini ama onların bunu, hadisi başka tariklerle teyid etmeleri halinde bunu yaptıklarını ısrarla vurgular.¹³

İbn Haldûn’un Mehdi konusunda ele aldığı bir diğer rivayet, Ebu Davud’un Hz. Ali’ye varan bir senetle naklettiği şu hadistir: “Alemin bir günden fazla mevcut olma müddeti kalmasa, yine de Allah zulüm ile dolu olan alemleri adaletle doldurmak için mutlaka Ehl-i Beytimden olan bir kişiyi (Mehdi olarak) gönderir”. İbn Haldûn, İclî’nin bu rivayet zincirinde geçen Fıtr b. Halife hakkındaki “Naklettiği hadisler hasendir; ama kendisinde biraz Şiilik vardır”, İbn Main’in benzer ithamla “o, mevsuk bir Şii’dir” ve Ahmed b. Abdullah b. Yunus’un ise onun hakkında “merdûd ve metruk bir ravidir” görüşlerini naklederek¹⁴ rivayetin sıhhati hakkında bilgi verirken aynı zamanda bu konudaki kendi düşüncesini de desteklemiştir.

Mehdiliğe ilişkin Ebu Davud’un Hz. Ali’ye dayandırarak naklettiği ve İbn Haldûn’un da ele aldığı bir hadis şöyledir: Hz. Ali, oğlu Hasan’a bakarak: Şu oğlum, Resulullah’ın isimlendirmiş olduğu gibi bir seyyid ve bir efendidir, onun sulbünden, peygamberimizin ismi ile isimlenen bir kişi zuhur edecek, beden itibarıyla ona benzeyecek. Zulm ile dolu olan dünyayı adaletle dolduracak.” Ebu Davud, bu hadisi Harun b. Mugire’den

13 İbn Haldûn, I, s. 582-583.

14 İbn Haldûn, I, s. 583.

nakletmektedir. İbn Haldûn'a göre her ne kadar Ebu Davud Harun b. Mugire'den benzer içerikte başka bir hadis daha alsın ve sonunda da hadisin sıhhati konusunda sukut etse de, onun başka bir yerde Harun b. Mugire için "bir Şii çocuğudur" demesi dikkat çekicidir. İbn Haldûn ayrıca Ebu Davud'un yanında Süleymani ve daha pek çok hadis aliminin başta Harun b. Mugire olmak üzere her iki hadisin ravi zincirinde yer alan ravilerin önemli bir kısmını çeşitli gerekçelerle cerh ettiklerini de nakleder.¹⁵

Ebu Davud, İbn Mace ve Hakim, Hz. Peygamber'e atfen Mehdi ile ilgili şöyle demiştir. Ümmü Seleme, Resulullah'ın "Mehdi Fatıma evladındandır" dediğini işittim demiştir. Hakim'in versiyonu aynı içerikte ama biraz daha farklıdır. Hadisi eserinde ele alan İbn Haldûn, Ebu Ca'fer Ukaylî'nin bu hadisin zayıf olduğu yönündeki görüşünü nakleder. Ebu Davud'un Ümmü Seleme'den naklen Mehdi ismini vermeden mehdilikle alakalı gözüken daha birkaç hadis rivayet ettiğini belirten İbn Haldûn, bazı hadis otoritelerinin tenkidine maruz kalan bu rivayetleri Buhârî ve Müslim'in nakletmeyişlerine pek çok hadis uzmanının dikkat çektiğini ifade eder.¹⁶ Ebu Davud'un Hz. Peygamber'e atfen naklettiği "Mehdi bendendir (soyundan zuhur edecektir). Alnı geniş, burnun ön tarafı yüksek, ortası alçakçadır. Zulüm ve haksızlıkla dolu olan arzı adalet ve eşitlikle dolduracak ve yedi sene iş başında kalacaktır" hadisini Hakim'in "Mehdi bizden; yani Ehl-i Beyttendir, şekli güzel, burnu düzgün, alnı açıktır. Cevru cefa ile dolu dünyayı adalet ve ihsan ile dolduracaktır. Hz. Peygamber sol elindeki parmakları açtı, sağ elindeki parmaklardan da üçünü kapatarak ikisini açtı ve: İşte bu kadar, yani yedi sene yaşayacaktır diye işaret etti" şeklinde naklettiğini belirten İbn Haldûn Ebu Davud bu hadisin sonunda sıhhat konusunda sukut ettiğini, Hakim'in onu Buhârî ve Müslim nakletmese de Müslim'in şartlarına göre sahih görmesini; ama son hadis rivayetinin senedinde geçen İmran Kattan'ın tartışmalara yol açtığını nakletmiştir. Bu bağlamda Yahya Kattan'ın ondan hadis rivayet etmemesine, Nesai'nin onu zayıf görmesine, Yezid b. Zurey'in onun harici oluşuna dikkat çekişine, Yahya b. Main'in ondan "o kavi değildir", "o hiçbir şeydir" şeklinde söz etmesine ve Ahmed b. Hanbel'in de "ümid ederim hadisi sahihtir" değerlendirmesine yer verilir.¹⁷

İbn Haldûn, mehdilikle ilgili Tirmizî, İbn Mace ve Hakim'in, Zeyd Ammi'den naklettikleri bir başka hadis rivayetini ele alarak konuyu sürdürür. Tirmizî'nin ifadesine göre Ebu Said el Hudri diyor ki, Hz.

15 İbn Haldûn, I, s. 584.

16 İbn Haldûn, I, s. 584-585.

17 İbn Haldûn, I, s. 585.

Peygamber'in vefatından sonra bazı şeylerin ortaya çıkacağından endişe ettik. Onun için bu hususu Nebi'ye sorduk. Dedi ki: Ümmetinden bir Mehdi zuhur ve huruç eder. Beş veya yedi veyahut da dokuz yaşar. Bu sayı neyi ifade ediyor dedik. Seneleri, dedi. Peygamber sözüne devamla: Bir adam gelir ve 'Ya Mehdi bana ihsanda bulun' der. O da, bu adamın eteklerine taşıyabileceği kadar para atar." İbn Haldûn bu hadis rivayeti ile ilgili olarak, Tirmizî'nin hasen tanımlamasını zikreder. İbn Haldûn hadisin İbn Mace ve Hakim tarafından farklı vecih ve senetle değişik varyantlarını zikrettikten sonra, ravilerden Zeyd Ammi'ye odaklanır. Darekutni, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Main'in bu zat için Salih ifadesini kullandıklarını nakleden İbn Haldûn; Ebu Hatim'in onun hakkında "Zayıftır, hadisi yazılır; ama onu delil getirmek doğru olmaz", Yahya b. Main'in "o hiçbir şey değildir", Ebu Zur'a'nın "Kavi değildir, naklettiği hadisler zayıf ve sakattır", Ebu Hatim'in ise "Hiç te öyle değil, Şu'be ondan hadis rivayet etmiştir" sözünü nakleder ve Nesai ile İbn Adi'nin de benzer olumsuz görüş ve eleştirilerini sıralar.¹⁸

Mehdi meselesi gündeme geldiğinde, üzerinde en çok durulan rivayetlerden biri Râyât (Siyah Bayraklılar) hadisidir. İbn Haldûn'un eserinde yer verdiği rivayete göre İbn Mace, Abdullah b. Mesud'a dayanan hadisi şu şekilde nakleder: Resulullah'ın yanında otururken, Haşimilerden bir grup genç çıkageldi. Resulullah bunları görünce, rengi değişti ve gözleri yaşardı. Dedim ki, yüzünde bulunmasını arzu etmediğimiz bir hal görmekteyiz. Şöyle dedi: "Biz Ehl-i Beytiz. Allah bizim ahiretimizi dünyamıza tercih etmiştir. Benden sonra Ehl-i Beytim felakete uğrayacaklar, sürülecekler, kovulacaklar. Derken doğu tarafından bayrakları siyah olan bir kavim çıkacak, hayır isteyecek (sulh yolu ile halifelik kendilerine devredilmesini isteyecek), fakat istedikleri şey kendilerine verilmeyecektir. Bunun üzerine harp edecekler ve zafere ulaşacaklar. O vakit, istedikleri hayır kendilerine verilecek ama, (bütün yeryüzü kendilerine verilmedikçe) bu sefer de onlar bunu kabul etmeyecekler. En sonunda bunu Ehl-i Beytimden bir kişinin üzerine atacaklar. O da, öncekilerin haksızlıkla doldurdukları dünyayı adalet ve eşitlikle doldurur. Sizden biriniz, o zamana yetişecek olursa, karlar üzerinde sürünmek pahasına bile olsa, onlara katılsın". İbn Haldûn bu hadisi naklettikten sonra, ravi zincirinde yer alan Yezid b. Ebu Ziyad üzerine odaklanmış ve muhaddislerin onun hakkındaki görüşlerini vermiştir. Şu'be'nin "merfu olmayan hadisleri bol bol merfu olarak rivayet ederdi" ve Muhammed b. Fudayl'ın "O Şii imamların büyüklerindendi" dediği Yezid b. Ebu Ziyad için Ebu Hatim'in de kavi olmadığı yönündeki düşüncelerini nakleden İbn Haldûn, muhad-

dislerin çoğunun onun zayıf bir ravi olduğu konusunda ortak kanaati olduğunu belirtmiştir.¹⁹

İbn Haldûn *Mukaddime*'de bu şekilde mehdi ile ilgili rivayetlerin en meşhur olanlardan toplam 24'ünü tek tek ele alarak bunlar hakkında hadis otoritelerinin görüş ve eleştirilerini zikreder, bunların zayıf yönlerine dikkat çeker. Böylece, Mehdi isminin geçtiği hadislerin önemli bir kısmının senetlerini ve mevsukiyet derecelerini ortaya koymaya çalışır. Bu ravilerin bazılarının Şii, bazılarının mechul, bazılarının hıfzı zayıf ve bazılarının da güvenilmeyecek kimseler olduklarını, hadis alimlerinden yaptığı iktibaslarla ortaya koyar.

Sonuç

İyi bir eğitim alan, çeşitli ülkelere seyahatler yapan ve pek çok idari görevi üstlenen, zaman zaman siyasi entrikaların içerisine giren ve bu arada bir toplumbilimci bakışıyla bedevî ve medeni toplumu iyice gözlemleyip tanıma fırsatı bulan İbn Haldûn, başta *Mukaddime* olmak üzere, yazdığı eserlerinde bilgi birikimi ile gözlem ve tecrübelerini çok iyi bir şekilde birleştirmiştir. Yaşadığı dönemde Müslümanların içinde bulunduğu siyasi, toplumsal, dinsel ve iktisadi sıkıntıları fark etmiş ve çözüm olarak da selefî bir söylem olarak nakilcilik yerine akli esas almıştır. Onun siyasi ve toplumsal olduğu kadar dinsel bir mesele olan mehdilik konusuna bakışı da böyledir. Çağında Müslümanlar başta Endülüs'te olmak üzere her yerde siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda sıkıntı içerisindedir. Siyasi entrikalar siyasetin her tarafına nüfuz etmiştir. Böyle bir ortamda dinî bir kavram olan mehdilik meselesi, her bir kesim için kalabalıkları peşinden sürükleyebilecek bir politik malzeme olarak ortada durmaktadır. Mehdiliğin kabulü, Müslümanları hiçbir şey yapmadan beklemeye ve sabretmeye yönelten pasif bir tutumu ortaya çıkarır. Mehdi geldiğinde her şeyi halledecektir. Etrafındaki sosyal ve siyasal gerçekleri gören İbn Haldûn'un böylesine politik çalkantılı bir dönem ve ortamda büyük bir cesaretle ortaya çıkıp mehdilik konusunu gelenekselci bir bakış yerine akli bir yaklaşımla ele alması, takdire şayan olduğu kadar, sonuçları itibariyle de son derece önemlidir. O bu noktada alanın uzmanı din adamlarının gösteremediği cesaret ve yetkinliği göstermiştir.

Mehdilik konusu, Müslüman toplumun kendi iç dinamikleri açısından son derece önemlidir. Farklı isimlendirmelerle de olsa, gelecekte gelip insanları içinde buldukları kötü durumdan kurtaracak müstakbel kurtarıcı fikri, esasında tüm dünya dinlerinin ortak bir fenomenidir. Di-

19 İbn Haldûn, I, s. 588.

ğer dinlerde olduğu gibi, İslâm düşüncesinde de yer aldığı şekliyle olağanüstü güçlere sahip biri olarak ortaya çıkıp yeni bir düzen kuracak olan Mehdi, dinsel olduğu kadar politik bir şahsiyettir. Bunun içindir ki, Emevîlerden itibaren bu kavram sürekli zinde tutulmuş ve dinsel kimlik altında politik bir malzeme olarak kullanılmıştır. İnsanların geleceğini gelecekteki bir şahsa bağlamak kolay bir yol olsa da, kimse miskince yerinde oturup pasif bir şekilde kalmayı sağlıklı ve makul bir anlayış olarak göremez. İslâm'ın böyle bir şeyi öngördüğü de asla söylenemez. İbn Haldûn, zamanının şartları içerisinde bu konuya özdeşleşme sorunu yaşamadan ama nakli verileri de göz ardı etmeden el atmış ve vardığı neticeyi de eserinin ilgili kısımlarının tamamında zımnen denemeyecek bir açıklıkla ifade etmiştir. Mehdilik konusuna özel bir bölüm ayırması ile bu konuya verdiği önemi ortaya koymuştur. Her şeye rağmen belki de o da zaman zaman geleneksel nakilci bakışın baskılarını hissetmiş olabilir. Onun Buhârî ve Müslim'deki rivayetleri "ümmetin icmaı" gerekçesine binaen tartışmalardan uzak tutması bu sebebe binaen olabilir. Yine aynı gerekçeden ötürü kendisi ile de çalışmamak adına bu iki kitapta yer alan ve bazılarınca mehdilikle ilintilendirilen ama içerisinde mehdi kelimesi geçmeyen rivayetleri ele almamış olma ihtimali yüksektir. Yine ele aldığı rivayetleri değerlendiren hadîçilerin yöntemini kullanması ve sık sık hadis otoritelerinin görüşlerine başvurma ihtiyacını hissetmesi de aynı baskının bir sonucu olarak düşünülebilir. Kendisi Mehdi rivayetlerini değerlendirdikten sonra sonuç itibarıyla her ne kadar "çok azı müstesna, bunlardan hiçbiri nakd ve ta'ndan salim değildir" demiş olsa da,²⁰ onun nihai kanaati, bu rivayetlerin ortaya çıkışında dönemin sosyo-politik yapısının ve dinsel algılamaların etkili olduğu yönündedir. Konuyu işleyişinden, onun özellikle Emevî-Abbâsî çekişmelerine ve bu süreçte önceki pek çok kazanılmış hakkından mahrum olan Şiîlerin etkisine dikkat çektiği aşikardır.

Mukaddime'de cerh'in ta'dil'den önce geldiğini vurgulamak suretiyle yöntemini belirleyen ve alanın uzmanı gibi Mehdi ile ilgili rivayetleri ele alan İbn Haldûn, neticede kendisine kadar hiç kimsenin bu ölçüde cesaret edemediği bir işe girişmiştir. Onun bu konudaki cesareti, yaklaşımı ve açıklamaları, aradan geçen yedi asra rağmen bugün bile hala aşılabilmiş

20 İbn Haldûn konu ile ilgili rivayetleri sıralayıp değerlendirmesinin sonunda, "Mehdi ve ahir zamanda zuhuru ile ilgili olmak üzere hadis alimlerinin rivayet etmiş oldukları hadisler hulasa olarak bunlardır. Hatta çok azı müstesna bunlardan hiçbiri nakd ve ta'ndan salim değildir" der (Bkn. İbn Haldûn, I, s. 593). Burada geçen "çok azı müstesna" ifadesi bazılarınca onun bir kısım mehdi hadislerini sahih gördüğü ve mehdiliği reddetmediği anlamına yorulsa da, ilgili metnin tamamı ve İbn Haldûn'un genel düşünce biçimi dikkate alırsa, esasında onun bu ifadesi, mehdi ile ilgili birtakım rivayetleri sahih görmesinden ziyade, akademik objektifliğinin göstergesi olarak anlaşılmalıdır.

değildir. O, ondördüncü asrın bir toplumbilimcisi ve fikir insanına yakışır biçimde dönemini iyi okumuş, Müslümanların durumunu global bir gözle değerlendirmiş, yaptığı yolculukları, aldığı çeşitli görevler ve yaşam tecrübesi ile bir durum değerlendirmesi yapmış ve özellikle Endülüs yıkımı sonrasındaki ruh halini de dikkate alarak Müslümanlara en güzel ikazı yapmıştır. Bu mesaj, kurtuluşun bir kurtacıyı beklemekten değil de herkesin üzerine düşeni kendisinin yapması gerektiğidir.

İbn Haldûn'un izlediği yöntem Ebu Hanife'nin içinde yer aldığı ehl-i rey geleneğinin yöntemiyle uyushmaktadır. Dini ve dinsel ifadeleri anlamaya çalışırken akla, tarihsel tecrübeye ve doğaya başvurmak İbn Haldûn'un yönteminin özünü oluşturmaktadır. Esasen onu daima güncel tutan şey, bu yöntemini tarihe ve toplumsal olaylara uyarlamasıdır. Mehdilik inancı ve bu inancı destekleyen rivayetleri eleştiri süzgecinden geçirmeye çalışması bugün bile yeterince anlaşılmamış akılcı yöntemin İslâm geleneğindeki çarpıcı örneklerinden biri ve belki de başta geleni sayılır. Onun araştırma sürecinde Kur'an'ı merkeze koyarak eldeki veriler doğrultusunda rasyonel bir bakış açısı sergilemesi, kendisini diğer meslektaşlarından ayırmıştır. Şüphesiz engin bilgi birikimi de onun en büyük cesaret kaynağı olmuştur.